

ARTĂ ȘI CONSUM

Autor: Ilinca Bernea | 19 octombrie 2022

În următoarea lună, redacția Syntopic vă propune o discuție pe baza temei „Arta și banii”. În acest sens, dorim să îi mulțumim doamnei Ilinca Bernea pentru promptitudinea și ascuțimea cu care ne-a obișnuit deja la fiecare serie de răspunsuri oferite scurtelor noastre interviuri.

1. În ce măsură putem considera arta produsă cu ajutorul inteligenței artificiale (de tipul softurilor în care introduci un cuvânt sau o sintagmă și rezultă o imagine sau Google Arts & Culture) artă? În ce punct al artei (dacă acesta există) devine intervenția umană desuetă? Ce face arta artă?

Concepțiile despre artă și obiectul ei se circumscriu multiplelor paradigme estetice și filosofice care au fost formulate de-a lungul veacurilor. În prezent, nu există o viziune unitară care să poate delimita teritoriul artei sau vreun element unificator. În mediul culturii de mase e anarhie de gust și anarhie valorică.

Voi discuta mai întâi cum stau lucrurile într-o concepție despre artă care are fundamente estetice.

Hume argumentează că orice experiență estetică este o interpretare, o reacție la un stimul senzorial; nu este o proprietate intrinsecă a obiectului, așadar ea este o relație între subiectul uman și un obiect anume, o investiție sensibilă. Kai Savelsberg, artist german contemporan, îmi spunea într-un interviu: „Cred că majoritatea oamenilor și-au pierdut în bună măsură mijloacele de conectare la artă, sunt predispuși să o abordeze într-un spirit de consum. Sunt dresați social să consume tot felul de lucruri și au ajuns să interiorizeze această atitudine și să o reproducă în toate circumstanțele. Dar dacă cineva merge la teatru sau într-o sală de expoziții, el trebuie să fie pregătit pentru un dialog, nu pentru o simplă achiziție. E absolut necesară implicarea pentru a te putea bucura de experiență și pentru a o percepe ca fiind valoroasă. Nu poți evalua valoarea unei piese de artă fără să ai o relație substanțială cu ea.” Investiția emoțională și de sens

pe care omul o face în relația cu obiectul este cea care îi dă valoare estetică.

Problema care se pune este dacă putem trasa o linie de demarcație clară între ceea ce putem considera a fi artă și orice artefact care suscită și incumbă trăire estetică. În paradigma contemporană, domeniul artei tinde să capete o tot mai mare autonomie față de cel al frumosului. Artă nu mai este concepută ca având un nucleu estetic. Dacă artă modernă încă era concepută ca o formă de creație care se distingea de altele prin faptul că avea primordial valoare estetică, în cea contemporană frumusețea nu mai e valoarea nucleară. Ea rămâne un liant de comunicare între oameni, dar miza ei nu mai e, prioritar, aceea de a induce și produce reacții sensibile care să coaguleze un sentiment al frumosului. Criteriile de definire a unui „obiect” artistic devin variabile și încorporează valori multiple, artă devine limbaj insolit, cod de reprezentare și semnificare inovator; originalitatea convenției de reprezentare subordonează celelalte dimensiuni și resorturi expresive ale creației.

Dacă definim artă ca fapt de comunicare între doi subiecți umani, atunci e exclus că putem considera artă un produs non-uman, indiferent de reacția receptorului. Dacă o definim însă din perspectiva relației dintre subiect (receptor) și obiect (indiferent ce hram ar purta), atunci și un „ready made” e artă. Asta a încercat Duchamp prin celebrul său pisuar, care e de fapt un „cal troian” introdus în istoria gândirii artistice.

Din punctul meu de vedere, piața artistică contemporană e atât de vastă și de prolifică, încât poate sluji toate gusturile, toate concepțiile, toate paradigmele și toate nevoile estetice posibile. Diversificarea și extinderea domeniului artei e mai degrabă o problemă teoretică decât practică; e doar o dilemă academică, să zicem. O dilemă produsă artificial. În realitate, oricine poate numi sau percepe ca artă ce vrea și simte, inclusiv un kitsch de duzină – și asta nu de ieri, de azi, ci de secole bune. Orice artefact poate fi artă în ochii cuiva, chiar dacă nu are valoare muzeală sau expozițională din perspectiva unui curator versat. Sunt tentată să zic că artă e mai degrabă o convenție și că, odată ce i-au fost sustrate exigențele estetice (care se leagă de simțuri și simțire într-un mod mult mai consistent), ea poate deveni orice, pentru că tocmai acele exigențe îi impuneau anumite granițe, o delimitau. Disocierea dintre creația artistică și frumusețe, ca principiu guvernator al ei, face ca domeniul în sine să devină instabil, expansiv și ambiguu.

2. În ce măsură ajută social-media și internetul în general descoperirea unor artiști care poate ar fi rămas anonimi dacă ar fi trăit într-o altă perioadă? Pare că nevoia de a te face remarcat în acest fel ca artist este crucială în ziua de azi și transformă persoana artistului în produsul care trebuie vândut. Cum se explică acest lucru? Este benefic sau deficitar scenei artistice?

Trăim actualmente o situație fără precedent în ce privește desprinderea profesiilor de realitatea concretă. Au dispărut o serie de meserii, oamenii își petrec tot mai mult timp

în fața unor ecrane. Tehnologiile și noile medii de comunicare influențează, inevitabil, apariția unor noi abilități creative și a unor limbaje inedite. Nu cred că putem compara era internetului cu nimic anterior. Nu doar concepțiile despre artă au suferit mutații, grație restructurării modului de viață impus de apariția marilor rețele, ci și concepțiile despre ce înseamnă să fii artist. Până spre finele secolului XX, arta era o chestiune vocațională. Criticii și teoreticienii vorbeau de o anumită „structură artistică”, de un profil uman menit să devină creator. Dar, desigur, și arta era pe atunci circumscrisă domeniului estetic și al expresiei sensibile. Însă noile tehnologii și viziuni asupra menirii artei contemporane (care se vrea un tip de discurs critic la adresa societății actuale), permit ca orice formă de creativitate care atinge subiecte sau teme de interes să poată conceptualizată și livrată ca artă. Nevoia publicului de emoție estetică, însă, a rămas intactă, așa că un ins înzestrat cu un oarecare simț estetic și cu un atașament față de formele de artă moderne sau clasice o poate satisface mai bine, chiar dacă creațiile lui sunt ignorate de comunitatea care acum girează criteriile de valoare în domeniu.

Cineva care are abilități de grafician în mediu electronic și o anumită sensibilitate expresivă, un simț creativ, chiar dacă are o cu totul altă profesie, e întrucâtva artist. În măsura în care actualele curente academice au permis pătrunderea în „cetatea” lor a unor forme de expresie discursive sau conceptuale, prea puțin impregnate și saturate estetic, a unor forme de creație ingineresti, există și un revers al medaliei: și în afara cetății apar ingineri care au resurse și mijloace să configureze artefacte cu valoare estetică, fără să fie propriu-zis artiști din perspectiva celor din interiorul cetății. Academismul nu mai poate ține sub control fenomenul - căci despre asta vorbim -, nu mai poate dicta decât supușilor săi ce e artă și ce nu e, cine e artist și cine nu. Își poate consolida teritoriul doar prin condiționări impuse celor care se înrolează benevol în slujba sa.

Cum s-a ajuns aici? A stârnit o reacție adversă, de nesubordonare, încercând să capete putere și să impună modele, fără să mai țină cont de ce nevoi și așteptări are publicul larg de la artă, obstrucționând așadar relația directă a acestuia cu operele. Publicul a refuzat să-și suprimе acele așteptări și să se conformeze, să adopte neo-formele de artă livrate de noul val de teoreticieni și specialiști. În renaștere nu se întâmpla așa ceva. Gustul artistic nu era la cheremul unei elite, ci acea elită încerca să educe gustul și simțul comun, să îl rafineze, să îl decanteze în forme tot mai consistente estetic. Nimeni nu protestează atunci când primește delicatese sau o masă îmbelșugată în locul unei cine sărace și nu tocmai gustoase. Aici e toată problema: arta altor veacuri hrănea o nevoie fundamentală și se lega de una dintre cele trei valori primordiale: frumosul, binele, adevărul - de fapt, le includea pe toate, dar prioritiza frumosul. Așa cum etica filosofică prioritizează binele și știința - adevărul. Din momentul în care academismul a ales să se „emancipeze” și să eludeze nevoia publicului larg de a căuta frumosul în artă, lucrurile au scăpat de sub control. Arta contemporană a devenit un domeniu haotic pentru că nu mai are o valoare nucleară care să o integreze și definească. E ca un corp

fără inimă. Nu mai are o identitate clară. Ce o animă? Ce pompează sânge în capilarele ei? Dacă arta nu e un răspuns la o nevoie fundamental umană, atunci ce e? Mai e vitală? Cam acestea sunt întrebările.

Elitele actuale sunt pragmatice și ariviste, orientate spre succes și profit. Întreaga societate propagă pseudo-valori sau valori-surogat, artificiale. Sigur că și domeniul artei a fost atins de microb. Există, pe de altă parte, nenumărate forme de artă contemporană profunde, cu miză mare. Din acest punct de vedere nu s-a pierdut nimic... în afară de viziunea unitară asupra a ce înseamnă arta. Fiecare cultură și fiecare secol a avut una. Acum nu mai există o atare consensualitate. Practic, toate curentele anterioare coexistă, s-a păstrat și salvat tot. Măiestria e la locul ei, iconografia la fel, și simbolismul, expresionismul... Dar nu mai există un element integrator.

Nu este întâmplătoare această scindare. Problema capitală a societăților contemporane e descentrarea, dezintegrarea, fragmentarea. Începând cu cea a ființei individuale. Omul trăiește tot mai mult virtual, tot mai departe de sine, de planul în care subzistă aieva; relațiile de la distanță au devenit prioritare în fața celor din plan apropiat. E o tulburătoare inversiune de planuri. Nevoile secundare, de socializare, de creație par să fi trecut în fața celor primordiale: maternitatea, paternitatea, dragostea. Conectarea socială pare a fi mai „vitală” decât cea intimă. În măsura în care se răcesc relațiile dintre oameni, se atrofiază sensibilitățile, se stinge pasiunea (care se leagă toate de planul apropiat și de implicarea sufletească) și se răcește și arta. Expresiile artistice sunt tot mai cerebrale și tot mai agresive, mai turbulente și mai morbide. Artă unei epoci și a unei culturi îi „ține oglinda în față”. Ea reflectă modul în care se trăiește, modul în care se conviețuiește, reflectă angoasele, suferința, tensiunile și distanța dintre oameni, dar și utopiile lor. Reflectă și modul în care se raportează la chestiunile fundamentale, reflectă starea de confuzie recurentă, criza de repere valorice (oamenii nu mai împărtășesc aceleași valori), felul destul de chinuit și de bolnav în care trăiesc, compulsiile, dependențele...

Consacrarea e o loterie, mereu a fost așa. Schubert era muritor de foame, întreținut de fratele lui. La ora asta, în fiecare bloc sunt cel puțin doi auto-intitulați artiști care se promovează pe internet. Artă e susținută, nu e câtuși de puțin în criză. Mă tem că nu bietul artist, ci bietul public e suprasaturat, mult prea bombardat cu informație vizuală și sonoră pe internet, cu filme, cu spectacole. Va claca. Orice vietate suprastimulată „îngheață”. S-a dovedit și în laborator, cu cobai. E prea multă artă și insuficient public pentru ea. Prea multă producție. Elita care filtrează produsele are aparatul său publicitar, dar publicul e epuizat. Internetul asta face, stoarce de vlagă simțurile și perturbă psihismul. Apar probleme de atenție, de concentrare. Oamenii tind să își tragă obloanele, oricât ar țipa artiștii după vizibilitate. În fiecare zi primesc vreo douăzeci de recomandări de cărți, filme, spectacole, expoziții. E inflație culturală. E prea mult. Ne-ar trebui o mie de vieți ca să putem face față solicitărilor. Artă în sine e tot mediu virtual...

Contactul cu arta este unul virtual. Şamd.

Sigur că artiştii îşi doresc atenţie, că se luptă pentru ea. Dar dacă un ins dintr-o sută e artist şi se luptă pentru vizibilitate nu are prea mari şanse să o obţină. „Homo visualis” asta caută şi când nu e artist. Toţi se auto-promovează. Internetul a distrus rezervele de răbdare şi resursele de comunicare, le-a împuţinat, tocmai pentru că fiecare e un promotor şi vânzător de sine-ca-produs, un vânzător de capital de imagine în reţelele sociale. Din punctul meu de vedere, acum câştigă orice e natural şi real, palpabil în faţa virtualului. Nu poate nimeni consuma atâta cultură şi atâta informaţie cât e poftit. E nevoie şi de aprofundare. Nu suntem făcuţi să citim cărţi pe bandă, să vizionăm în continuu filme. Viaţa proprie, reală, unde? Când mai e? N-are nimeni vocaţie de spectator, în sensul că nu e nimeni făcut doar să asiste la ce creează alţii. Şi dacă ar fi să fii invitat la o masă copioasă, înghiţi cât te ţine stomacul... Mi se pare comic să aud câte un oftat legat de faptul că oamenii nu se prea cultivă. Trăim în plină inundaţie culturală.

3. Cât de semnificativ este rolul colecţionarilor de artă şi al curatorilor de muzee în perpetuarea faimei unui artist? În ce măsură mai este vorba de talent şi în ce măsură este vorba despre câştigul celor care dictează ce este artă şi ce nu?

M-a amuzat teribil scandalul provocat de banana lui Catalan. Reacţia publicului neavizat, care nu a înţeles ironia şi parodia la adresa noului trend academist care consacră arbitrar ca artă aproape orice, a fost virulentă. A fost reacţia copilului din basmul „Hainele împăratului”. Dar Catalan spunea şi el acelaşi lucru, prin „lucrarea” lui. A repetat cumva gestul lui Duchamp care a introdus *ready-made*-ul în spaţiul expoziţional, dar cu intenţii critice. Banana lui era colportoarea unui mesaj sarcastic la adresa a ce a ajuns să fie arta în societatea de consum. Catalan spunea implicit: aceasta nu e o operă de artă, dar dacă e expusă şi licitată, se vinde ca atare. Se vinde pentru că actualul consumator de artă e snob, influenţabil, obsedat de succes, pentru că îl interesează cota unui artist şi nu creaţia, pentru că e pasiv, lipsit de discernământ, derutat, hipnotizat. Mesajul era unul de încurajare a publicului în a îşi recupera puterea şi libertatea de a decide singur ce e artă şi ce nu. Şi acesta a reacţionat exact aşa. Catalan a exagerat, a caricaturizat o situaţie de fapt şi a obţinut în masă un răspuns de protest. Minunat.

Talentul e şi el un concept desuet acum pentru că nu mai poate fi postulat câtă vreme domeniul artei contemporane nu mai mizează pe un corp de valori certe sau pe criterii de valoare unitare. Măiestria e talent? E suficientă pentru a crea o operă originală? Originalitatea e suficientă? O nouă marcă de maşină poate fi originală. Dar e operă de artă? În ce constă talentul? Cum poate fi definit într-un domeniu care e un organism în continuă transformare, care îşi schimbă în continuu nu doar exigenţele, ci şi criteriile de definiţie?

În mod cert, societatea de consum își impune propriile resorturi și condiționări, și-a extins tentaculele și asupra producției de artă. Tocmai asta e: arta nu mai e creație, ci producție. E concepută ca produs, iar receptorul e tratat drept consumator.

Se pune, așadar, problema: cine face arta? Elita care o promovează – teoreticieni, critici, curatori, profesori, doar acei artiști instituționalizați sau corporatizați, investiți de comunitatea academică – sau oricine are înzestrări artistice? Dar ce mai înseamnă înzestrare și ce mai înseamnă artă? Ne învățăm în jurul dilemei. Ambiguizarea domeniului îi permite elitei care îl guvernează să dicteze criteriile de absorbție și asimilare a fiecărui obiect în parte în teritoriul său. Prin teoretizări masive care intermediază relația dintre public și produsul artistic, se produce o ruptură în relația directă dintre receptor și operă, care a existat dintotdeauna. Agenții și intermediarii, *dealerii* de artă le-aș zice, livrează amatorilor și consumatorilor diverse „mărfuri” investite teoretic, mai precis prin argumentație cu valoare artistică. Această „investire” e ca un ritual sectar – postmodernismul în sine, cu paradigma lui, e o sectă academică. Dar totul funcționează reproducând structura, modelul și miza industriei publicitare. Așa cum publicitatea se interpune între produs și consumator, exegeza și „expertiza” artistică se interpun între obiectul artistic și receptor. Spun „obiect” pentru că arta nu mai e propriu-zis creație, ci concepție și producție. Ea devine tot mai obiectuală și mai funcțională. Pentru ca mai sus amintiții să se asigure că își păstrează în feuda lor puterea și ponoasele, că ei dețin *know how*-ul în domeniu, a fost necesar să recurgă la deconstrucția principiilor sale fondatoare. Cred că e limpede. Dacă acestea au devenit fluide, relative, discutabile, contestabile și chestionabile, ambigue, chiar confuze, atunci nimeni din afara cercului elitei nu mai poate postula sau ridica la rang de artă o creație. E o castă intelectuală care cerne și discerne valoarea artistică și care, ca orice castă, se manifestă artistocratic și autocratic, nu democratic sau meritocratic. E complet închisă. Verdicturile ei nu pot fi chestionate din afară. Corporatizarea tuturor domeniilor profesionale e un nou tip de feudalism, unul intelectual.

Din punctul meu de vedere, nu e o tragedie, pentru că nevoia umană, care este una de contact cu frumosul, de hrană estetică, nu a fost afectată. Există o varietate uriașă de forme de expresie și de creații care suscită trăiri estetice. Pe mine asta mă interesează, nu arta *per se*. O artă care nu mai e estetică și a cărei substanță activă în relația cu publicul nu mai e emoția nu mă preocupă. E un produs, ca oricare altul, cu valoare utilitară sau social-politică. Ceea ce e încărcat estetic transcende orice țel pragmatic, nu are miză utilitară. Tocmai de aceea arta an-estetică subzistă mai ales prin funcții adiacente. Sigur că și cea tradițională, clasică sau modernă, aveau un rol educativ, cognitiv, conțineau și adevăr existențial și un mesaj moral sau configurau un dialog cu lumea, cu societatea, uneori chiar critic, dar valoarea operei se subordona principiului guvernator care era cel estetic. Acum raporturile s-au inversat. Discursul critic propagat prin mijlocirea obiectului postulat ca artistic e în prim plan, iar atributele de ordin estetic sunt adeseori eludate. Ca să nu mai vorbim de „adevărul” existențial.

Elita academistă e auto-referențială într-o mai mare măsură decât în alte epoci, asta vreau să spun. Dar nu e o conspirație. Nici vorbă. Oamenii s-au alienat, s-au desprins mental de propria natură și sensibilitate, adevărul acela nu e accesibil decât celor care „văd cu inima” și trăiesc în simțuri, prin simțuri. Arta devine discurs în măsura în care ființa umană devine tot mai dis-cursivă și mai descentrată.

Pe de altă parte, pentru cei care nu sunt scindați - acesta este lait-motivul vremurilor actuale - nu e nimic pierdut. Poate că e chiar mai bine. S-au separat apele. Există două specii umane acum. Cea simțitoare, care are în epicentrul propriei vieți simțuri, trăiri, emoții, sentimente, și care e totodată și reflexivă, și specia care revendică drept centru al vieții o gândire desensibilizată, care deja operează cu o inteligență artificială, așa zice. Gândirea e o funcție a psihismului care, la origini, era menită să fie în slujba simțirii, dar am ajuns prin mijlocirea mecanismelor „civilizatoare” la o inversiune de planuri. În cazul acestei a doua specii, gândirea pretinde să dicteze tot. Limbajul abstract și cogniția așa-zis obiectivă, suprapersonală, țin ființa vie sub control, o colonizează. Pentru primii, arta e fie expresie de sine, ca în paradigma estetică modernă, fie expresie a condiției umane, sensibile, în esența ei, ca în curentele pre-moderne. În postmodernism dispare subiectul, așadar, și noțiunea de creație, care e un act prin excelență subiectiv. Dar subiectivism nu înseamnă în primul rând o concepție singulară, ci un tip de trăire, care e fundamental umană, și care se impregnează în forme expresive. Subiectivismul constă în primatul simțirii asupra concepției. Omul e subiect în măsura în care e o ființă simțitoare, nu în măsura în care poate formula sau manevra un limbaj abstract cu elemente de originalitate. Dacă arta nu mai conține și nu mai exprimă ceea ce poate fi simțit, ci doar stimulează reacții și răspunsuri cognitive lipsite de coloratură sensibilă, atunci ea încetează să mai fie subiectivă și să se adreseze subiectului uman. Poate rămâne creație, fără să fie însă una de ordin estetic; poate avea un autor fără să mai fie creație sau poate fi pur și simplu mesaj configurat într-un cod expresiv inedit, adică discurs politic, predică socială, propagandă ideologică, fără a mai conta identitatea autorului. Identitatea presupune un sine, un centru al simțirii, nu o construcție logocentrică.

Din punctul meu de vedere, funcția psihologică a artei altor veacuri era aceea de a provoca *introspecție*. Arta contemporană, în varietatea sa de forme, este uneori introspectivă, dar cel mai adesea e impersonală, mai ales în concepțiile postmodernilor, și e mai degrabă prospectivă. Dar tot nu văd un pericol în asta. Niciun membru al speciei simțitoare nu poate fi corupt sau păcălit. Nici unul. Fiecare știe cărei specii îi aparține.

Nu avem atâta nevoie de ghizi, de directive, de secte academice care să ne formeze reperele, dacă suntem în contact cu simțirea proprie. Reperele le avem deja în istoria civilizației și ideilor, le avem prin arta altor secole. Ne prindem și singuri. Avem muzee și biblioteci, ne putem forma discernământul și altfel decât lăsându-ne îndoctrinați prin școli. În plină anarhie valorică avem nevoie ca de aer de încrederea în propriul

discernământ.

Imagine: Kuburovic Natasa